

Bijlage V Verslag gesprekken met gemeenten

Tweede experiment met het stembiljet model 2

verslag gesprekken met gemeenten

november 2025

Over dit verslag

Binnen de vijf experimenteergemeenten waren medewerkers van de teams verkiezingen - net als bij andere verkiezingen - verantwoordelijk voor de organisatie van de Tweede Kamerverkiezing op 29 oktober. Omdat het de tweede keer was dat er in deze gemeenten werd gestemd met het nieuwe stembiljet, was er wel extra ondersteuning door medewerkers van het ministerie van BZK, maar was deze ondersteuning anders ingericht dan bij het eerste experiment. Zo was er, met het oog op mogelijke opschaling van het experiment in de toekomst, minder 1-op-1 begeleiding vanuit het ministerie. In plaats daarvan is in samenwerking met de experimenteergemeenten, en mede op basis van de ervaring van het eerste experiment, het 'Draaiboek op hoofdlijnen voor gemeenten die een verkiezing organiseren met het nieuwe stembiljet' ontwikkeld. Daarin staan per onderwerp de belangrijkste aandachtspunten bij elkaar. Met daarbij linkjes naar handige documenten die kunnen worden gedownload, of webpagina's waar meer informatie is te vinden.

In de week na de verkiezing voerde het ministerie met alle gemeenten evaluatiegesprekken van ongeveer anderhalf uur. Dat gebeurde aan de hand van een gestandaardiseerde gespreksleidraad, zodat de antwoorden uit de verschillende gemeenten met elkaar kunnen worden vergeleken. Dit verslag bevat een weergave van deze gesprekken.

1 Werkdruk

Na het vorige experiment gaven alle gemeenten aan dat het organiseren van de verkiezing met het nieuwe stembiljet meer tijd kostte dan het organiseren van een verkiezing met het huidige stembiljet. Het extra werk zat onder andere in het regelen van de fysieke trainingen, de afstemming met de drukker over de middelen en de communicatie met inwoners over het nieuwe stembiljet en het (laten) ontwikkelen en inzetten van communicatiemiddelen voor kiesgerechtigden.

De verwachting van vier van de vijf gemeenten was dat de werkdruk bij een volgende verkiezing met het nieuwe stembiljet zou afnemen, en gelijk zou zijn aan het organiseren van een verkiezing met het huidige stembiljet. Deze verwachting is uitgekomen. Vier gemeenten vonden het organiseren van de verkiezing dit keer minder werk dan de eerste keer, en vonden het vergelijkbaar met het organiseren van een verkiezing met het huidige stembiljet. Zelfs al moesten de gemeenten - met het oog op mogelijke opschaling in de toekomst - dit keer meer zelf doen dan bij de Europees Parlementsverkiezing. Toen werd elke gemeente vanuit het ministerie van BZK ondersteund door een coördinator, dit keer stelde het ministerie van BZK een interactief 'draaiboek op hoofdlijnen' beschikbaar.

Dat er minder werkdruk is ervaren door de verkiezingsteams heeft voor een deel te maken met gewinning *"het is minder uitvinden en proberen, daardoor wordt het makkelijker", "je weet wat je te wachten staat, dat scheelt een hoop", "we weten nu allemaal wat we moeten doen. Wij, stembureauleden en kiezers.", "We hebben geleerd van de vorige keer, je weet wat wel en niet werkt."* Maar ook het gemeentedraaiboek en de extra middelen die BZK heeft ontwikkeld droegen daar bij aan de verlichting van de werkdruk *"de spullen die jullie [BZK, red.] hadden gemaakt voor de communicatie en de training van stembureauleden waren allemaal net weer een tandje beter, dat scheelde ook"*.

Een gemeente gaf aan dat de werkdruk ook dit keer hoog was. Maar dat had vooral te maken met het feit dat het een onverwachte verkiezing was. *“De grootste werkdruk kwam vanuit de extra verkiezing, niet vanuit het experiment.”*

2 Drukwerk

Alle gemeenten vonden de richtlijnen voor het stembiljet, de lijsten met kandidaten en bevestigingsmaterialen grotendeels duidelijk. Wel hadden de gemeenten - net als de vorige keer - de informatie over het te bestellen drukwerk graag eerder ontvangen. Waarbij begrip was voor het feit dat deze tussentijdse verkiezing niet gepland was, en de oplevering van alle drukwerkbestanden dus aanzienlijk moest worden versneld.

Twee gemeenten gaven aan dat de verpakking van de stembiljetten anders was dan bij het eerste experiment. Zo stonden bijvoorbeeld op de dozen niet het aantal stembiljetten vermeld. Beide gemeenten hebben aan hun leverancier meegegeven dat ze dit de volgende keer wel weer echt willen.

Uit de evaluatie van het eerste experiment bleek dat er rond het aanleveren van de bronbestanden en specificaties van het verkiezingsdrukwerk (de stembiljetten en de lijsten met kandidaten) nog ruimte was voor verbetering. Zo bleken bijvoorbeeld de drukwerkspecificaties op enkele punten af te wijken van de aangeleverde bronbestanden: niet alle op het laatst doorgevoerde wijzigingen bleken verwerkt in de specificaties. Dit leidde tot extra werk voor de drukwerkleveranciers, en voor de verkiezingsteams bij de controle.

Bij dit tweede experiment heeft BZK gekeken hoe het opmaakproces bij de leveranciers beter te faciliteren is. Daarom kregen de leveranciers geautomatiseerde specificaties aangeleverd. Met behulp van een ‘converter’ - die de eml-bestanden van de Kiesraad omzet in het juiste formaat - en een eenvoudig script, konden nu het stembiljet en de verschillende lijsten met kandidaten met 1 druk op de knop grotendeels worden opgemaakt. Leveranciers en gemeenten waren enthousiast over deze innovatie. Het zorgde voor veel snellere opmaak van de bestanden, en meer proefdrukken die in één keer goed waren.

Toch hadden de verkiezingsteams ook bij dit tweede experiment nog een paar bevindingen.

- Over de lijst met kandidaten die kiezers thuis ontvingen, ontstond enige onduidelijkheid. Met name over het formaat, en over de plek en de ruimte die beschikbaar was voor gemeentelijke informatie. Een gemeente was daar niet over te spreken, die wilde liever de gemeentelijke informatie op de voorzijde. En een gemeente heeft op deze lijst met kandidaten wat meer witruimte tussen de regels met blokken laten aanbrengen.
- Bij het eerste experiment bleken niet alle posters met de lijsten met kandidaten die in het stemlokaal werden opgehangen de juiste lettergrootte te hebben. Bij dit experiment is daar extra op gelet. Vanwege het aantal partijen dat meedeed aan de verkiezing, waren er 3 posters nodig om alle partijen en kandidaten af te beelden. Dat leidde in een enkel geval tot verkeerde aanlevering van posters. En in kleinere stemlokalen bleek het lastig om de posters goed op te hangen (*“Niet te doen. Te veel*

en te groot om die op te hangen”.) Wat de meeste gemeenten betreft mogen die posters daarom een volgende keer weer iets kleiner.

- Het blijft lastig om goed in te schatten hoeveel lijsten met kandidaten voor in het stembokje nodig zijn. De meeste gemeenten hadden na afloop veel over, dus ze denken dat het minder kan.

3 Logistiek

Alle projectleiders van de experimenteergemeenten geven aan dat de distributie met het nieuwe stembiljet en de lijsten met kandidaten goed is verlopen - net als bij het eerste experiment. Dat gold zowel voor het brengen van de middelen naar de stembureaus toe, als voor het laten ophalen of terugbrengen van de ingevulde stembiljetten.

De gemeenten zijn ook - net als na het vorige experiment - zeer te spreken over de positieve impact van het nieuwe kleinere stembiljet op de logistiek. Genoemd worden onder andere: er is minder opslagruimte nodig (*“we gingen van 13 naar 3 pallets”, “we gebruikten bloemenkarren in de voorbereiding, daar kon alles op”*), het transport van de ingevulde stembiljetten kan in kleinere transportboxen (in plaats van in de grote stembussen) en daardoor kan het transport (deels) ook in gewone personenauto's plaatsvinden en zijn busjes niet meer nodig.

Werden de gemeenten bij het vorige experiment nog een beetje overvallen door de logistieke voordelen, dit keer waren ze er op voorbereid. Een aantal tips:

- reken op minder stembussen per stembureau (*“wij hadden nu overal 1 stembus in plaats van 2”, “anders hebben we 2 stembussen nodig, nu maar een halve”*)
- laat stembiljetten terugbrengen in kratten in plaats van in de stembussen
- verzamel de stembiljetten per partij in een papieren zak of envelop bij elkaar, handiger dan met elastiek (een gemeente is het daar overigens niet mee eens, die verzamelt de stembiljetten nog steeds met een elastiek)
- laat bij centrale telling de kratten met stembiljetten gelijk naar de centrale tellocatie brengen (daar is dan wel beveiliging nodig)
- zet meer ophaalbusjes in (als je de stembiljetten ophaalt) omdat iedereen min of meer tegelijk klaar is
- gebruik ‘bloemenkarren’ voor alle materialen die naar de stembureaus moeten, daar past nu makkelijk alles op.

4 Training van stembureauleden

Bij het eerste experiment was een fysieke training verplicht. Nu konden de gemeenten zelf invullen hoe ze hun stembureauleden wilden voorbereiden op hun taken die bij het nieuwe stembiljet horen: met een fysieke training, een e-learning, een inloopbijeenkomst of een combinatie.

Het ministerie van BZK stelde daarvoor een aantal middelen ter beschikking:

- een instructievideo van 6 minuten (die konden de verkiezingsteams opnemen in een e-learning of een fysieke training)
- een powerpointpresentatie (te gebruiken in een fysieke training)

- de handreiking 'instructie voor stembureauleden'
- een uitgeschreven uitleg-script

Omdat gemeenten nu zelf konden invullen hoe ze hun stembureauleden instructie gaven, waren er verschillen per gemeente.

- in Alphen aan den Rijn, Boekel en Midden Delfland volgden alle (plaatsvervangend) voorzitters een fysieke training en alle overige stembureauleden een e-learning;
- in Tynaarlo volgde iedereen een e-learning en was er geen fysieke training;
- in Borne kregen alle stembureauleden een fysieke training.

Alle verkiezingsteams geven aan dat de training goed is verlopen. Er was waardering voor de korte instructievideo en het uitgeschreven script. Dat hielp volgens de gemeenten om overall consequent hetzelfde over te brengen.

Een van de gemeenten heeft vooraf goed gekeken naar welke stembureauleden op welk stembureau werden ingedeeld. Op stembureaus waar het aantal ongeldige stemmen de vorige keer wat hoger lag, is geprobeerd om daar stembureauleden neer te zetten die het geven van uitleg echt in de vingers hadden.

Gevraagd naar of de verkiezingsteams de volgende keer onderdelen anders zouden willen, kwamen een paar zaken naar voren.

- *“Voor de gemeenteraadsverkiezing willen we in de training (iets) langer stilstaan bij wat een geldige en wat een ongeldige stem is, en dat vooral met het oog op het tellen, en dan vooral ook de redenen van ongeldigheid meenemen die met het huidige stembiljet kunnen worden gemaakt. De A3-poster die BZK heeft ontwikkeld is hierbij heel waardevol.”*
- *“We willen iets meer stilstaan bij het feit dat er een nieuw stembiljet gevraagd mag worden.”*
- *“We hebben het losse uitlegscript in de Hand-out [de instructie voor stembureauleden, red.] geschoven, het zou fijn zijn als het de volgende keer onderdeel is van de instructie.”*
- *“De volgende keer gaan we ook een e-learning doen, we weten alleen nog niet zeker of we voor het onderdeel nieuw stembiljet ook een toets toevoegen.”*
- *“De film en het script waren fijn, maar we denken dat het voor een volgende keer toch beter is als nieuwe stembureauleden ook nog even naar het gemeentehuis komen om alle materialen zelf te bekijken.”*

5 Tellen

Vier van de vijf gemeenten telden met centrale stemopneming, een decentraal. Alle gemeenten zijn ervan overtuigd dat het tellen zowel op woensdag als donderdag sneller ging dan met het huidige stembiljet. *“We hadden extra tellers ingezet, die bleken helemaal niet nodig.”*, *“Het ging veel sneller, mensen vinden het veel makkelijker. Je ziet in 1 oogopslag alles. Qua toegankelijkheid is het echt een heel mooi biljet.”*, *“Een heel fijn, overzichtelijk biljet. Ook dat hoekje eraf, dat werkt heel prettig.”*, *“Om 21.20 waren was de eerste sneltelling klaar. Dat was vorige Tweede Kamerverkiezing echt wel anders.”*

Dat wil niet zeggen dat er niet nog ruimte is voor verbetering. Drie gemeenten hadden, mede naar aanleiding van het nieuwe stembiljet, hun telproces aangepast. Dat betekende dat het soms nog wat zoeken was hoe het telproces het beste kon verlopen. Voor het volgende experiment willen deze gemeenten hun proces aanpassen. Zo willen ze onder andere kijken naar het turven van de stemmen bij het op partijniveau tellen (dat leidde vaak alleen maar tot verwarring) en bij het uitsplitsen van de stembiljetten in even en oneven (dat leidde er soms toe dat een deel van de tellers een tijd met de armen over elkaar zaten).

Toch zijn de gemeenten ook dit keer enthousiast over het tellen van het nieuwe stembiljet. De meeste tijdwinst is volgens de gemeenten behaald doordat het stembiljet veel sneller is uit te vouwen, en doordat het stembiljet in een oogopslag is te beoordelen. Ook het feit dat er veel minder ruimte nodig is maakt het tellen makkelijker. Drie van de vijf gemeenten geven ook aan dat de processen verbaal, opgemaakt op woensdagavond veel netter waren dan bij de vorige Tweede Kamerverkiezing in 2023. *“De PV’s waren veel netter en duidelijker.”* En ook denken deze gemeenten dat er met het nieuwe stembiljet bij het tellen minder fouten worden gemaakt. *“Door dat overzichtelijke stembiljet waren er veel minder fouten op de avond zelf.”* *“We hebben bijna niets hoeven te corrigeren op het Gemeentelijk stembureau.”*, *“We denken dat het een stuk secuurder werkt. We hadden geen terugverwijzingen.”*

6 Communicatie met kiezers over het nieuwe stembiljet

Voor het vooraf informeren van de kiezers over het nieuwe stembiljet hebben alle gemeenten gebruikgemaakt van middelen die via de toolkit van het ministerie ter beschikking zijn gesteld. Dit keer waren de middelen geordend op fase van de kiezersreis. In Tynaarlo zorgde een item van RTV Noord voor veel positieve aandacht. Helemaal, toen het item werd opgepikt door het landelijke NOS journaal.

Drie gemeenten worstelden met de nieuwe contentregels van Meta, waardoor de social posts niet meer als advertentie konden worden geplaatst op Facebook en Instagram. In een gemeente is voorzichtig geëxperimenteerd met TikTok-filmpjes om jongeren te bereiken. Cijfers over het bereik ontbreken nog.

Alle gemeenten zijn positief over de middelen en materialen die via de Kiezersreis kunnen worden gedownload. Vooral over de banner in het stemlokaal en de video's. Een van de gemeenten wil de banner ook in de aanloop naar de komende verkiezingen gebruiken, en dus niet alleen op de dag zelf. Gekeken wordt of ze gerichte uitlegbijeenkomsten kunnen organiseren op plekken waar relatief vaak ongeldig is gestemd. Daar kunnen ze de banner dan goed gebruiken.

In de middelen van de Kiezersreis is extra aandacht besteed aan de uitleg over het niet-bestaand kandidaatnummer. Dit, omdat bij het vorige experiment een niet-bestaand kandidaatnummer de meest voorkomende reden van ongeldigheid was. De aangepaste uitleg is positief ontvangen. Bovendien lijkt de uitleg te hebben gewerkt: dit keer is veel minder vaak op een niet bestaand kandidaatnummer gestemd. Dat het de bedoeling was dat elke kiezer in het stemlokaal kort uitleg kreeg over het nieuwe stembiljet, heeft, ook volgens de verkiezingsteams, waarschijnlijk ook bijgedragen aan de daling. *“De korte uitleg direct*

voor het stemmen werkte goed, veel beter dan vooraf verwacht. Er was totaal geen weerstand.”

Een van de bevindingen na het vorige experiment was dat informatie voor kiezers nogal versnipperd was. Voor algemene informatie over het experiment en het nieuwe stembiljet konden kiezers terecht op de website van de eigen gemeente, op [Rijksoverheid.nl](https://rijksoverheid.nl) en op een oefenwebsite. Daarom werd ervoor gekozen om deze keer alle informatie over het experiment en stemmen met het nieuwe stembiljet op een website bij elkaar te plaatsen: nieuwstembiljet.nl. Vanuit verschillende middelen (advertenties, posters, social posts) werd naar deze website verwezen.

Direct voorafgaand aan verkiezingsdag en op verkiezingsdag zelf telde de website ongeveer 4.500 nieuwe bezoekers - ruim 3% van het aantal kiezers. In de weken daarvoor bleef het aantal bezoekers beperkt tot ongeveer 400 per week.

Nu alle informatie op een plek bij elkaar stond, rijst bij een aantal gemeenten weer de vraag of het toch niet handiger was om deze informatie (ook) via de eigen website te verspreiden. Voor een aantal inwoners is de gemeentewebsite immers toch de meest logische plek.

Adviezen voor verbetering van de communicatiemiddelen zijn er ook:

- bij de advertenties met uitleg over het nieuwe stembiljet graag de minimale afmetingen vermelden, om te voorkomen dat de advertenties in kranten te klein worden afgebeeld;
- kijk naar de ordening van alle social posts, want nu raakten sommigen de draad kwijt;
- kijk of er op plekken waar nu relatief veel ongeldig is gestemd vooraf extra uitleg kan worden gegeven;
- pas de uitleg in de flyer bij de stempas over de mogelijkheid om alleen op een partij te stemmen aan, want dat is nu verwarrend.

7 Verbetervoorstellen en adviezen

De belangrijkste adviezen van de experimenteergemeenten zijn:

- benadruk in de uitleg (op papier, in video's, door de stembureauleden) steeds: 'éérst de partij, dan een kandidaat van die partij'
- geef verkiezingsteams van gemeenten die voor de eerste keer met het nieuwe stembiljet stemmen een iets intensievere begeleiding;
- neem als verkiezingsteam contact op met verkiezingsteams van andere gemeenten, ook buiten de online spreekuren om, leer van elkaar, vind niet allemaal opnieuw het wiel uit.

Gespreksleidraad voor *interview na de verkiezing* **November 2025**

Deze leidraad is de basis voor het evaluatiegesprek tussen het ministerie van BZK en de gemeente over het verloop van het eerste experiment met het nieuwe stembiljet. De vragen zijn bedoeld om mondeling te bespreken. De beantwoording hoeft dus niet van tevoren worden gedeeld met BZK.

Algemeen

1. Jullie hebben nu voor de tweede keer gewerkt met het nieuwe stembiljet. Hoe hebben jullie de werkdruk ervaren in vergelijking tot het eerste experiment? Was het organiseren alles bij elkaar meer of minder werk dan bij vorige verkiezingen? Of maakte het niet uit?
 - a. Meer of minder t.o.v. vorig experiment
 - b. meer of minder t.o.v. verkiezingen daarvoor
2. Wat verwachten jullie van de werkdruk op de gemeentelijke organisatie bij volgende verkiezingen met het nieuwe stembiljet?
3. Hoe vind jij / vinden jullie dat de **voorbereiding** op de verkiezingen met het nieuwe stembiljet is verlopen?
4. Hoe vind jij / vinden jullie dat **de dag van stemming** met het nieuwe stembiljet is verlopen?

Drukwerk en materialen

5. In hoeverre had jij/hadden jullie voldoende informatie over de benodigde middelen om het gesprek te voeren met jullie leverancier? *Denk aan de richtlijnen voor het stembiljet, de lijsten met kandidaten en bevestigingsmaterialen.*
6. Jullie zijn als gemeente geïnformeerd over de eisen die aan de opmaak van de stembescheiden worden gesteld. Dit keer konden de leveranciers daarbij gebruik maken van bronbestanden met geautomatiseerde opmaak. Zijn er volgens jullie verbeterpunten over de wijze waarop dat is gebeurd?
7. Welke controles op het drukwerk deden jullie bij deze verkiezingen (dus bij het nieuwe stembiljet)?
 - ☐ Niet van toepassing. De gemeente voerde bij deze verkiezingen geen controles uit
 - ☐ Stembiljet
 - ☐ Lijst met kandidaten 'brievenbusmodel'
 - ☐ Lijst met kandidaten in het stemhokje (boekje)
 - ☐ Lijst met kandidaten in het stemlokaal
8. Hoe verliepen controles op het drukwerk bij deze verkiezingen (dus bij het nieuwe stembiljet)? Is dit anders dan tijdens het eerste experiment?

9. Was het duidelijk hoe de lijst met kandidaten in het stemhokje bevestigd moest worden? En wat daarvoor nodig was?
10. Hoe verliep het transport en opslag van de ingevulde) nieuwe stembiljetten, vergeleken met het vorige experiment?

Instructie en training stembureauleden

11. Op wat voor manier hebben stembureauleden een training gevolgd? Fysiek, via een e-learning of anders?
12. Hoe hebben jullie als verkiezingsorganisatie deze trainingen ervaren?
13. Zijn er dingen die jullie anders willen doen als het gaat om het trainen van stembureauleden bij de gemeenteraadsverkiezingen?
14. Voor stembureauleden was ook een filmpje en een geprint exemplaar van de 'Instructie voor stembureauleden' ontwikkeld. Wat vonden jullie van deze middelen? In hoeverre waren ze belangrijk voor de kennisoverdracht aan stembureauleden? Hoe is het filmpje gebruikt?
15. Van stembureauleden werd verwacht dat zij actief voorlichting gaven in het stemlokaal aan alle kiezers. Hoe hebben jullie dit uitgelegd in de voorbereiding en hoe hebben stembureauleden dit ervaren?

Inrichting stembureaus

16. Hoe is de bevestiging van de kandidatenlijst in het stemlokaal verlopen? Was er genoeg ruimte?
17. In het stemhokje moet ook een sticker worden geplakt, wat is de ervaring hier mee? Leidde dat tot vragen of extra werkdruk? Is de sticker na afoop verwijderd? Ging dat gemakkelijk?
18. Zijn er bij team verkiezingen nog bijzonderheden gemeld die te maken hadden met de inrichting van de stembureaus?

Tellen

19. Het tellen van het nieuwe stembiljet moest worden ingepast in bestaande telprocessen en -procedures. Hoe hebben jullie die verandering ervaren? Was dit anders t.o.v. het eerste experiment?
20. Doel van het nieuwe stembiljet is onder andere dat het makkelijker en sneller te tellen is. Hoe hebben jullie dat ervaren?

Communicatie en voorlichting

21. Welke middelen (posters, banners, social posts, advertenties en berichten op de website) zijn ingezet om de kiezers te bereiken?

22. Hebben jullie in beeld of en zo ja hoeveel kiezers jullie daarmee hebben bereikt?
23. In hoeverre waren volgens jullie kiezers die kwamen stemmen op de hoogte van het feit dat ze gingen stemmen met het nieuwe stembiljet? Waren hier ook veel eerste keer stemmers (met nieuw stembiljet) bij?

Tot slot

24. Als jullie bij de Gemeenteraadsverkiezing 2026 weer zouden stemmen met het nieuwe stembiljet: wat zien jullie dan als grootste uitdaging?
25. Welke verbetertips of adviezen heb je / hebben jullie (naast de tips en adviezen die jullie al hebben gegeven)? Waarin hebben deze gemeenten volgens hen nog begeleiding/hulp van BZK bij nodig bij het volgende experiment?
26. Wat zou jij / zouden jullie andere gemeenten die met het nieuwe stembiljet gaan werken willen meegeven?